

A „BALKÁNI MŰVELŐDÉSI KÖRZET”

Dagmar Burkhart: Kulturraum Balkan.

Studien zur Volkskunde und Literatur Südosteuropas.

Berlin–Hamburg, Dietrich Riemer Verlag, 1989

(Lebensformen 5 = Veröffentlichungen des Instituts für Volkskunde der Universität Hamburg)

A világhírű német szlavisztika és balkanisztika- ifjú csillagai közé tartozik Dagmar Burkhart. Szlavisztikát, balkanológiát és összehasonlító néprajzot tanult Heidelbergben és Münchenben. Mesterei közül a legfontosabbnak Alois Schmaus és Leopold Kretzenbacher nevezhető, vagyis egy világhírű szlavista és egy világhírű folklorista. 1984-től Burkhart a hamburgi egyetemen a szláv irodalmak professzora. Noha például orosz irodalomtudományi jártassága sem mindennapi, azért leginkább a folklorisztikai-néprajzi balkanisztika terén számít régóta szaktekintélynek. Korai tanulmányai, s legkivált doktori értekezése (Untersuchungen zur Stratigraphie und Chronologie der südslavischen Volksepen. München, 1968) máig alapvető áttekintésnek számítanak. Azóta igazán sokrétű munkásságot folytatott a folklorisztika, a néprajz, az irodalomtudomány, a nyelvészet, a művelődéstörténet stb. területén. Kiváló érdeme, hogy horvától bolgárig, görögtől románig szinte mindenhez ért, szempontjai szuverének és igazán ékesen megfogalmazottak. Interdiszciplináris érdeklődésű kutató, aki értett ahhoz, hogy minden fontos fórumon, konferencián határozottan érvényesítse elképzeléseit, újabban pedig ilyen rendezvényeket is módjában állt létrehozni. A szépen (és házi számítógépen) készített kötet 16 tanulmánya (ahogy a szerző mondja, „paradigmája”) éppen ezt mutatja be. Ez a példaadó tanulmánykötet azt bizonyítja: van megújulási lehetősége a nem helyi balkanisztikának (illetve néprajzi-folklorisztikai vonatkozásainak). Köszönet a szerzőnek, tanárainak és kiadójának azért, hogy mindezt összegyűjtötte. Sok esetben programot tud adni,

fontos összefüggésekre hívja fel a figyelmet, ezért is nehéz minden állításával külön-külön is foglalkozni.

A valódi bevezetés a Balkán mint „művelődési körzet” (Kulturraum) egészét mutatja be. A Balkánnak mint néprajzi, etnológiai és művelődéstörténeti egységnek a kutatásával foglalkozik, és éleslátású folklorisztikai-filológiai megfigyeléseket nyújt. Noha a mai német egyetemi és kutatási gyakorlat mindennapjából indul ki, végül is általános folklorisztikai felismerésekig jut el. Ha mondjuk Stith Thompson (Bloomington), Åke Hultkrantz (Stockholm) és Hermann Bausinger (Tübingen) definiálják a „folkloort”, ehhez az igazi terep inkább a Balkán, nem az amerikai indiánok, a svédországi utcák népe vagy a Tübingenben minden ellen tiltakozó diákok. Ráadásul Burkhart főként jugoszláv tudományos dolgozatokra utal (érthető módon horvát publikációkra, hiszen ők sokkal inkább a nemzetközi tudományos vérkeringésben éltek és élnek, mint sok társuk). Egy szempont hiányzik Burkhart érveléséből: a mindenkori kisebbségké. Ezt számomra egyszerűbb megfogalmazni, mivel úgy vélem, a mai Magyarországon a „balkáni” népi kultúra éppen ilyen „kisebbségi” jellegű. A Kis-Azsiából az első világháború végén Görögországba üztek kutatásából alakult ki a modern görög folklorisztika. A jugoszláviai albánok népi kultúrájának kutatása legalább olyan fontos, mint az erdélyi magyaroké vagy a szászoké. A Szarajevó környéki szefárd zsidók (!), cigányok, gotscheei németek és magyarországi szerbek, horvátok, vendek, Romániában a tatárok és gagauzok, lipovánok és németek, Bulgáriában a törökök (és a *pomakok*), Gö-

rögországban az albánok, sokfelé a szakakatsánok/karakatzanok, ezenkívül a kucovalachok, miglenorumunok, dalmáciai arbaneshek, isztrorománok, vajdasági ruszinok, vingai bolgárok, ada-kalehi törökök, nagybecskereki spanyolok és szegedi franciák egyformán fontosak. A szlovák eredetű szlávóniai jószágigazgató fiskális (hogy egyéb funkcióit ne említsük) Ján Čapkovič zsurnalisztikus megfogalmazása „Ungarn ist Europa in kleinem” érvényes az egész Balkánra: a szókások, viseletek, ételek, házak és általában az életvitel különbözősége ugyanúgy meghatározza a balkáni népeletet, mint a kohézió. A tuzlai vagy üsköbi, csöbör-csöki, raguzai, ruszcsuki vagy dramai (!) paraszt azért is olyan, amilyen, hogy egyezzen mindazokkal akiket, magáénak érez, ugyanakkor különbözzön mindenkiktől.

Burkhart minden közölt tanulmánya ugyanezt a megoldást képviseli, éppen ezért célszerű ezt általában is megfogalmazni.

Ami az egyes részletes dolgokat illeti, ezek a rituális kenyértől a maszkokig, a menyasszonyt elfedő veres (!) fátyolig, a vámpíroktól a házassági terminológiáig sok mindenre kitérnek. Minthogy Burkhart elsősorban epikus népköltészeti alkotások szövegkutatója, ilyen témákkal foglalkozik a legszívesebben. Űgy válto-gatta össze tanulmánykötetét, hogy egy-egy műfajjal vagy hasonló kérdéskörrel egyszer kelljen foglalkoznia. Ezt nevezi „paradigmaszerű” vizsgálatnak. A mű-fajok elnevezésének rendszere, a hősdal, a ballada, a szólás kap ilyen példatanulmányt. A kötet harmadik részében „irodalmi és nyelvi” témák szerepelnek: Ivo Andrić művétől kezdve a konkrét költészetig és a nyelvi duplikáció balkáni példájáig sok minden. Egyébként is Burkhart érdeme, hogy példáit legérdekesebb körből meríti: az elrabolt asszony, az esővarázsló, Vuk Karadžić gyűjtésének német kiadásai szerepelnek példái között. Nemcsak a délszláv, hanem a görög, a román és az albán folklorisztikában való jártassága is igazán alapos.

A szovjet néprajzot nemcsak ismeri, hanem eredményeit fel is használja. A modern nyugati folklorisztikából főként a kommunikációelméleti és szemiotikai módszereket kedveli. Természetesen a klasszikus német balkanisztika eredményeit behatóan ismeri. Noha nem törekszik valamilyen pedáns teljességre, mégis jellemző, hogy a kötetben csaknem 800 jegyzet, legalább 1000 hivatkozás található. Ezért lett volna nehéz (bármennyire is kívánatos) egy tárgymutatót illeszteni a kötet végére, vagy egyesíteni a bibliográfiát: ez ugyan adna egy imponáns balkanisztikai szakirodalmat, ám még így sem nyújtana teljes képet még-csak a szerző tájékozottságáról sem.

Ami a szerző módszerét illeti, legtöbbször egyazon jelenséghez vagy témához a különböző balkáni kultúrákból egyaránt idéz példákat. Ezek sorozata tekinthető a „balkáni művelődési körzet” jellemzésének. Egyenként utal társadalmi és történelmi okokra, mindig összehasonlítható módszerrel vizsgálja az egyezéseket. Még a terjedelmes bevezető tanulmány sem adja azonban a balkáni kultúrák egészének bemutatását. Gondolom, erre még lesz módja a szerzőnek. Azt is tudjuk, hogy máris sok olyan, e könyvben közzé nem tett tanulmánya készült el, amelyek újabb kötetet tölthetnének meg.

Két megjegyzést tehetünk a kötet mérlegéről szólván. Űgy látom, a differenciák kevesebb hangsúlyt kaptak, mint az egyezések. Persze, az adatok hiányát a Balkánon szinte sosem lehet kész ténynek venni, gyakran csak a legjobb felkészültségű kutatót is megkísér-tő adathiány (vagy hozzá nem férhető archív források, publikációk) látszik ilyennek. A tömör áttekintés következtében is sokfelé adhatnánk apróbb kiegészítéseket, amelyek azonban természetesen nem változtatnak a szerző eredményein, csak árnyalnák az általa vázolt képet. Másrészt feltűnő, hogy magyar adatok és munkák milyen ritkán fordulnak elő. Ez nem Burkhart érdektelenségéből származik, hiszen publikáci-

ónkat ismeri. Inkább nyelvi okok játszanak itt közre, meg aztán a magyar folklorisztika igazán balkáni távlatú (vagy több népre is kitekintő, komparatista) eredményeinek száma nem is túl nagy. Egy kissé (vagy éppen sokkal) jobban kellene nemzetközi fórumokon közzétenni a magyar kutatók idevágó eredményeit. Éppen jugoszláv–magyar vonatkozásban szerencsére több szimpózium érintette e témák egész sorát. Jó lenne, ha például egy jugoszláv–magyar folkloriszimpóziumon főelőadást kérnék a szerzőtől, foglalja ő össze, miben látja a magyar–balkáni folklórkapcsolatok legfőbb jellemvonásait. Biztosan érdekes

tények és adatok kerülnének elő, számunkra pedig a balkáni kultúrához tartozás vagy a tőle való különbözős mérlegelése kerülhetne sorra.

A kitűnő és tetszetős munka nem végállomása a szerző munkásságának. Már is alapvető fontosságú kötet, amelyet igazán sokszor kell kézbevenni mindazoknak, aki kontinensünk e változatos részének népi kultúráit csakugyan megismerni szeretnék. Ezért is hívjuk fel mindenki figyelmét adatgazdagságára, szempontjainak világos és korszerű voltára. Gratulálunk.

VOIGT Vilmos

VÉGRE EGY MAI SZERB NÉPMESEGYŰJTEMÉNY!

Srpske narodne pripovetke i predanja iz leskovačke oblasti (Sakupio Dragutin M. Đorđević, priredila Nada Milošević-Đorđević) Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1988

Nada Milošević-Đorđević belgrádi folklorista a Szerb Akadémia gondozásában impozáns mesegyűjteményt tett közzé. A Leskovac környékén élő pópa, Dragutin M. Đorđević 389 szöveget gyűjtött össze parasztjaitól 1953 és 1971 között. Ezek zömét magnetofonnal rögzítette, és 1988-ban mintaszerű kiadásban jelent meg a munka (amely már 1981-ben nyomdába került). A közzétett előszavában a mesekutatás és -katalogizálás mai képét adja, olyan korszerű áttekintést a nemzetközi folklorisztika (és itt természetesen a magyar mesekutatás) ismeretében és említésével, amilyen eddig még szerb olvasók számára nem adatott meg. A pap Đorđević deskriptív előszavából is közli a fontos részeket, majd műfajonként csoportosítja a szövegeket: 12 állatmese, 86 (mondjuk) tündérmese, 21 legendamese, 49 novellamese, 176 trufa, tréfas mese és anekdota, 45 történeti jellegű hagyomány olvasható. Már itt is felvetődik a kérdés, hogy néhány mesei műfaj (pl. a formulamese) miért nem szerepel. El-

árlhatom: azért, mert nem kérdezték. Olyan mesefolklorja nincs a világnak, ahol a létező mesék mellett ez nem volna meg. Leskovac és környéke ismeretében alapvető fontosságú tények tartjuk, hogy a meséknek majdnem a fele már tréfas mese, ugyanakkor negyedrészüik még tündérmese. (Magyar meseáttekintések ennél nagyobb hányadról tudnak, és ezt egyedülálló jelenségnek tartják.) A „történeti jellegű hagyomány” legérdekesebb részét az eredetmondák, vándormondák (és néhány mesei típuszámmal is rendelkező történet) képezik. Nyilvánvalóan ezeket is mesékként, azokkal együtt mondták el az adatközlők.

Minthogy a közlés sorrendje műfaji, az egyes adatközlőket a kötet végén ábécésorrendben külön is bemutatja a sajtó alá rendező. Több mint 130 emberről van szó, mindegyikről megtudjuk, mikor született és mely szövegeket mondta. Van köztük az 1880-as években született írástudatlan és a gyűjtés idején még gyerek. Jó mesélő és egyszeri adatközlő. Több a férfi, ám különböző kor-